

ЮЗУ "Неофит Рилски" - Благоевград
Международен университетски семинар за балканистични
изследвания и специализации
Балканско общество за автобиографистика и социално общуване
(БОАСО)

ДА ОТКРИЕШ ДРУГИЯ

© Илия Недин
Рецензенти доц. д-р Кристина Попова
доц. д-р Цветан Ракъовски
Редактор Marinela Вълчанова
Технически редактор Нурие Муратова

ISBN 954-680-147-6

СЪДЪРЖАНИЕ

5 УВОДНИ ДУМИ

11 "БАЛКАНСКОТО СЕМЕЙСТВО" КАТО ТЕКСТ И ПАРАТЕКСТ

68 "ПЪТЯТ ЗА ДРАМА" (Към семейната история на град Гоце Делчев)

120 ПЪТУВАНЕ ДО СИАН И ЧЪНДУ (Една саморефлексия за Китай)

150 МАЛЪК ФОТОРАЗКАЗ ЗА КИТАЙ

159 РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

УВОДНИ ДУМИ

Тази книга не предлага поредна теория за другостта. Темата за другия и другите, макар и баниализирана напоследък, си остава в центъра на интереса на широк кръг от специалисти и все пак в познавателните полета на етнологията и антропологията тя като че ли се чувства в собствения си дом. Цветан Тодоров пише: “Човек може да открие другите в себе си, да разбере, че не е еднородна субстанция, напълно чужда на всичко, което той не е.: аз е някой друг. Ала и другите са аз-ове: субекти като мен, действително отделени и разграничени от мен единствено в собствената ми гледна точка, за която всички са там, а само аз съм тук (курс. авт., Ц. Т.)” (Тодоров, 1992, 7). Мога да си представя другите “като непознати чужди същества, чийто език и обичаи аз не разбирам, толкова различни, че дори не знам дали в крайна сметка трябва да призная общата ни принадлежност към един и същи вид”(Тодоров, 1992, 7).

Мислите на Ц. Тодоров имат отношение преди всичко към третата част от книгата ми, която повлия в значителна степен и за избора на заглавие на самата книга. Като отделна и самостоятелна част, тя няма строго научен характер, но точно в нея аз самият съм оня “собствен инструмент за наблюдение”, както Кл. Леви-Строс определя наблюдателя (Леви-Строс, 1995, 51), извършващ на “свой ред това откриване (на другия), което опитът от миналото не замества” (Тодоров, 1992, 7). Без да е плод на конкретно, съзнателно и целенасочено теренно изследване, текстът за Китай е резултат от една такава реална среща с “далечния” друг, която на мен самия ми даде много, най-вече като жизнен и професиона-

лен опит, като познание и самопознание. По тази причина предварително моля читателя за извинение, ако моето “аз” утежнява на места текста. Има две причини за това - убеждението ми, че научната работа в хуманитарните науки и особено в етнологията е свързана не толкова с откриване на нови теми, колкото с проблематизиране на вече поставени, въпрос, който има отношение към първата част от предлаганата книга. И второ - самият жанр, в който разполагам разказа си за Китай, ме “задължава” активно да включва себе си, доколкото става дума за една само моя, индивидуална среща с другия.

И трите текста на места звучат автобиографично. Не съм еднородна субстанция, чужда на всичко и все пак съм си аз. “Като всяко човешко творение, книгите рефлектират опита и идентичностите на тези, които ги съставят”, пише Джулия Ууд (Wood, 1994, 1). И с тази книга е така. Друг би я написал по друг начин. И трите части на книгата по един или друг начин имат отношение към въпроса за другия и към другостта. И трите части са резултат от срещите ми с другите. При това тези срещи за мен са от голямо значение за това, което съм и което бих могъл да създам като текст, съзнавайки всичките му несъвършенства. Затова и самата книга е един вид история на тези срещи и общувания. Веднъж завършена и оформена като издателски продукт, тя, книгата, ще има друга, своя, различна от моята, история на общуванията. Като неин автор се надявам на това, защото най-лошото е липсата на история.

Оптиката, през която гледам, е етнологията. Наука или, както я дефинира Т. Ив. Живков, синтез от науки, познавателно поле, в което интересът е насочен към човека в неговите общностни състояния, към човешките общности, в това число и етничните, дефинирането на самата етнология е проблем от чисто научно естество, който не ме занимава в тази книга. В плана на един професионален аналитичен навик, усвоен с годините, интернализиран, станал нещо като втора природа, не по-малко важна, струва ми се, е и *гледната точка*. Заемам тази идея от Р. Дженкинс, който дефинира антропологията не чрез методите й или чрез местата за работа, а най-вече чрез нейната гледна точка, антропологична гледна точка (Jenkins, 2001, 9). На Запад науки, назовавани като

етнология или антропология имат своето начало в откриване на другия *извън нас* във времето на великите географски открития и последвалата колониална епоха. За интелектуалната мисъл на Балканите като че ли по-важно е правилото, което професор Илия Конев формулира във вид на заглавие на една своя книга: *ние сред другите и те сред нас*. Другите извън нас маркира географски пространства, в които се разполага другостта, външната другост. Другите сред нас не разделя категорично и не извежда другия извън моето, нашето географско пространство. Балканите не са смесица. Тук като че ли важи принципът: “Ние сме различни, но се познаваме”. Така го формулира професор Цветана Георгиева в словото си при откриване на научната конференция “История и памет в българското пространство”, проведена в Благоевград на 24. 11. 2002 година. Може би на подобен възглед се дължи самооценката, която правим ние българите за себе си като етнос: българите са толерантен народ. Разбира се, в тази самооценка се съдържа идеализация на един индивидуализиран общностен етнически характер. Тази етническа саморефлексия съществува наред с негативни и отрицателни, а следователно и напълно противоположни оценки. И това е напълно естествено, доколкото подобни заключения са елементи от обобщения морално-етичен етносен портрет, който ние като народ сме изграждали за себе си. Този етносен автопортрет невинаги съвпада с портрета, който ни правят другите сред нас, другите до нас и другите далеч от нас, но той в някаква степен влияе и влиза в комуникативното поле, на което народите се опознават чрез есенциалистки в основата си стереотипи, определящи характера на една или друга етнически определена общност. Отделен е въпросът в какви дискурсивни полета попадат те и какви са употребите им. И все пак откриването на другия, дори и чрез стереотипи, е индивидуално. Чувал съм например да казват, че ние българите сме арогантни. Толерантен или арогантен е един народ (алитерацията тук е чиста случайност), това “проверява” всеки сам при срещата си с конкретни хора. Затова и представата за другия, независимо кой е другият или кои са другите, винаги има и своите индивидуални и личностни измерения.

Но ако се върна към формулата “ние сред другите и те сред

нас” бих допълнил, че тя чергае малко по-други познавателни полета от тези на Запад, които по-късно там ще бъдат наречени етнология или антропология. На Запад етнологията формира своята идентичност най-вече чрез интереса си към “примитивните” други (Kearney, 1996, 23). У нас - през XIX век - се развива преди всичко едно себепознание в исторически и социален контекст. Най-напред Паисий чрез историята си, написана през 1762 г., открива българина през неговата история и през неговия социален портрет - простите орачи, копачи и овчари. Това не са онези примитивни други, това не са и онези селяни, които по-късно западната антропологична мисъл от модерния период ще припознае като други и ще изследва чрез отработените познавателни схеми, създадени за опознаване на вече опознатия “примитивен” друг (Kearney, 1996, 23). Тук по-скоро ще върви една романтична идеализация на селянина като етнически свой и ще чергае познавателните традиции, близки по дух на Хердеровите, на едно познавателно поле, което ще бъде повече известно като народоука, народознание и което по-късно, в друг социокултурен и исторически процес, ще се легитимира като етнография и фолклористика. Тази национална школа, както я определи Т. Ив. Живков, утвърди познавателни традиции, насочени към себе си като народ, към съседите като родствени и сродствени, към европейците като родствени - славяни, индоевропейци, и като цивилизовани, със значение: модерните, от които трябва да се учим и с които трябва да общуваме. Именно в контекста на една национална научна епистема сътношението фолклористика - етнология - антропология има през последните години любопитна динамика и опити за осъмнянето ѝ в тази насока не липсват (Бочеков, 1998, 150 - 158).

Първата част от книгата е писана по конкретен повод и има отношение към една продължаваща дискусия, известна вече в специализираната литература като дискусията за “балканското семейство”. Полемика, дискусия, научен спор - това предполага най-малко две страни и също е среща с другия, но в полето на научно-изследователската практика. Тази среща има своя история и текстът, породен от нея, не би бил факт, ако случаят не бе ме срещнал с двама известни учени от международен машаб, професор Михаел Митерауер и професор Карл Казер, на които мога да бъ-

да само признателен. Дискусионният характер на предлаганата тук работа, надявам се, е оправдан поне от гледна точка на горе-изложеното убеждение, че не толкова откриването на нови теми, а проблематизирането на поставени вече, е вероятно по-верният път в полето на хуманитарното познание, водещ до повече размисъл, повече дискусионност, повече саморефлексивност върху собствени идеи и твърдения. Доколкото интересът към Балканите и в днешни времена си остава повече или по-малко антикварен, описанията на балканския свят и представите за него продължават в много голяма степен да произтичат от тенденциите на миналото. Последната мисъл е вярна, но в плана на сътношението Европа - Балканите. М. Елчинова ги разгледа (Европа и Балканите) като културни образи, като идентичности и в ценностен аспект - като дискурсивни понятия, които формират бинарна опозиция, а това означава, че са взаимнодопълващи се и диалогични по характер (Елчинова, 2002, 29 - 43). Струва ми се, че сега “доминиращият” дискурс трудно позволява да се видят движенията на балканския свят и на балканските светове, измеренията на човешката индивидуалност под сянката на Балкана, прави проблематично право то на Балканите да не бъдат единствено и само исторически или предмодерен феномен, останал случайно в бушуващия постмодерен свят като фрагмент на позабравената архаика. Подобен балканскичен предтекст и досега продължава да определя външния поглед за Балканите и да продуцира (в това число и вътрешни) не съвсем балкански знания за Балканите, включително и в полето на изследванията на семейството и родството.

Втората част на книгата може да бъде четена и като продължение на първата, и като самостоятелен текст. В известна степен тя стои встрани от избраното заглавие и не е свързана с “откриване” на другия в буквалния смисъл. И действително, в нея няма “откриване” на друг, а само среща с други, с конкретни хора и теренно изследване на конкретни социално-антропологични реализации на реалии, които възприемаме като “домашна” култура. В този смисъл тя е резултат от едно индивидуално откриване (но не и създаване) на други, което опитът от миналото не замества.

Дължа благодарност на много хора. Най-напред на студените си. Там, в аудиторията, е най-сигурната проверка на идеите.

Донякъде студентите са тези, които ме правят и доизграждат преподавателската ми същност. Благодарен съм на моите китайски студенти и колегите ми от катедрата по български език на Пекинския университет за чужди езици и култури, на които дължа сравнително лесната си адаптация и "заживяването" ми сред тях. Те бяха моите посредници и това, което научих за Китай, постигнах най-вече чрез тях и го дължа на тях. Дължа благодарност на професор д.ф.н. Илия Конев, че създаде Международния семинар за балканистични изследвания и специализации в Югозападния университет "Неофит Рилски"; това ми позволи да работя със специалисти от различни области. Общуването ми с тях - формално и неформално - ме прави представител на един интелектуален кръг, от какъвто всеки учен има потребност. Общуването ми с проф. д.ф.н. Костадин Динчев, доц. д-р Кристина Попова, доц. д-р Снежана Димитрова, доц. д-р Петър Воденичаров, доц. д-р Стилян Стоянов, д-р Marinela Вълчанова, д-р Елена Тачева, Милена Ангелова за мен е повече от професионално задължение. Лична благодарност дължа на доц. д-р Анастасия Пашова за една рядко срещана днес колегиална постъпка, което има отношение към издаването на книгата.

БЕЛЕЖКИ:

- Бочков, П. 1998: Фолклористични аспекти на етноложкото познание. - Български фолклор, кн. 1 - 2.
- Живков, Т. Ив. 2000: Увод в етнологията. Пловдив.
- Елчинова, М. 2002: Пътят на Балканите към Европа: българската гледна точка. - Антропологични изследвания. Том III. Съст. М. Елчинова. Нов български университет, Департамент "Антрапология".
- Jenkins, R. 2001: Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Леви-Строс, Кл.: 1995: Структурална антропология II. София.
- Kearney, M. 1996: Reconceptualizing the Peasantry. Anthropology in Global Perspective. WestviewPress, Univ. of California-Riverside.
- Тодоров, Ц. 1992: Завладяването на Америка. Въпросът за другия. София.
- Wood, J. T. 1994: Gendered Lives: Communication, Gender, and Culture. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California.

"БАЛКАНСКОТО СЕМЕЙСТВО" КАТО ТЕКСТ И ПАРАТЕКСТ

Едно дължимо извинение

Преди няколко години си позволих да вляза в дискусия с един от безспорните специалисти в изучаването на историята на семейството в Европа - професор Михаел Митерауер. Поводът беше конкретна негова статия, публикувана в сборника *Предци и предтечи, митове и утопии на Балканите* под заглавие: "И те оставиха своя баща" (Неустойчивата връзка с предците в християнството като предпоставка на особения европейски път в развитието на семейството и обществото) /1997, с. 17 - 30/. Несъгласи-ята си отразих в статия под заглавие: "И стана, та дойде при баща си..." (Предци и предтечи на Балканите и митът за балканския патриархализъм), публикувана в сп. *Балканскичен форум*, 1997, 3, с. 21 - 38. Критичните ми забележки бяха основно насочени по отношение на метода на автора и избраната от него интерпретативна рамка, основана главно на едно дихотомно представяне и противопоставяне на фактите, на базата на които се търсят изключения. Този начин на мислене е заявен още в самото начало на изложението. Авторът разглежда понятията "предци" и "предтечи" до голяма степен в "антагонистична позиция" (с. 17) и според него "темата очертава основополагащия конфликт между съхранение и обновяване, между традиция и реформиране" (с. 17). Избраният от автора двуизмерен подход по-нататък в изложението е изведен и на друго интерпретативно равнище, на което е очер-

тан “особеният европейски път на развитие” на семейството и обществото, валиден само за обхвата на Западната църква. Основополагащо е твърдението, че християнството е “изключително изразена общностна религия, а не религия на произхода” (с. 21) и неговото въздействие “радикално е променило заварените семейни форми”. Като най-специфична характеристика на християнско-европейските семейни форми се сочи “центрираното върху съпрузите семейство” (с. 27). Като основен извод се налага твърдението, че в зоната на Западната църква “можа да се развие характерният European marriage pattern (европейски брачен модел) с неговата, разглеждана в сравнително-културен план, уникално висока брачна възраст” (с. 27). На християнските общества са противопоставени “обществата на култ към предците”, описани най-общо с най-характерните си черти и са посочени изключенията, в които “в християнски култури се намират обществени форми, характерни за обществата на култа към предците” (с. 26). Сред тях, като “особено прегледен пример”, се сочат “албанци, черногорци, сърби, македонци и други” (с. 26).

Моите изходни позиции бяха други. Оставил под въпрос стесненото разбиране за предците и предтечите, поставени единствено и само в контекста на основополагащ конфликт и антагонистична позиция (с. 26) Не разглеждам предците и предтечите в двуизмерен план. Напротив: ясно съм формулирал мисълта си, че “предтечата е онова необходимо трето между старото и новото, между съхранение и обновяване, между традиция и реформиране, между предци и потомци (не само в семейно-родствен план), между свои и чужди” (с. 29). Опитах се в анализа си да избегна бинарното мислене и сравняването чрез противопоставяне, воден от убеждението си, че явленията имат по-сложен и многообразен характер. Подложих на критика изследователската схема на мислене “от - към”, която много напомня класическия еволюционен подход, изразена в нови формулировки от типа “от патриархализъм към партньорство”, “от традиционализъм към модерност”, “от солидарна отговорност и групово мислене към индивидуална вина и индивидуална заслуга” и др. Обърнах внимание също, че мултилицираното й избирателно приложение само за зоната на Западната църква не е уместно и че “от тази позиция

сравнителният анализ приема формата на дихотомно представяне, и по-точно - противопоставяне, на географско детерминирани отделни подбрани факти” (с. 24).

В следващия брой на списанието последва отговор от страна на Михаел Митерауер: “Но всички вие сте братя...” (Историята на християнските семейни форми като легитимираща идеология на Шенген?) / Балканистичен форум, 1998, бр. 1-2-3, с. 136 - 143/.

С професор Митерауер и с професор Казер ме свързava близо десетгодишно познанство по линия на ежегодните ни срещи в дните на програмата “Зимни балкански срещи”, които Международният университетски семинар за балканистични проучвания и специализации към Югозападния университет провежда. Приемам забележката в отговора му, че те (с професор Карл Казер) имат правото да бъдат оценявани не само по думи, а и по действията им (Митерауер, 1998, с.142). Макар че в статията си съм изразил своята благодарност, и сега го правя с ясната мисъл, че и от професор Митерауер, и от професор Казер научих много, че и двамата направиха много за създаването на постоянни и трайни контакти с учени и специалисти от балканските страни, че тези регулярни срещи в Банско и в Благоевград осигуриха оня необходим за научната мисъл постоянен диалог, в който, наред с участници от австрийска и българска страна, често участие вземат студенти и специалисти от съседни страни. По този начин традиционно провежданите “Зимни балкански срещи” придобиха смисъл на реално общуwanе, културен и научен обмен, необходим на различните европейци особено днес в стремежа им към взаимно опознаване и преодоляване на наследени предразсъдъци и изкуствени бариери. Курсът по историческа антропология в рамките на програмата “Зимни балкански срещи” е уникален по своя характер и аз определено съм един от неговите доброжелатели и участници. Бих се радвал, ако този форум бъде запазен и обогатен с още и нови форми на диалог. По свой начин в работата на курса се оглежда и въпросът за другия. Тук за десет години беше формирана една общност. От гледна точка на теми, интереси, стил на поведение, ред на въпросите и изказванията, срещите извън лекцион-

ните часове, неформалните контакти, действително става дума за форма на общност и аз си позволявам да се смятам за неин член. Тази общност има своя история, има своите места на паметта, има своите участници и персонажи, има своите йерархии, ритуали и употреби на традицията. Има, разбира се, и своите "напрежения" във вид на дискусии. Тук по особен начин се вписват и нашите отношения - по линията ние, българските участници, и те, участниците от австрийска страна, а също и в плана на междуличностните контакти. Тук израснаха студенти, някои от тях вече докторанти, които дължат първите си успешни опити в полето на науката и първите си публикации на Курса по историческа антропология.

И ако сега се връщам към една от дискусионните теми, којто постоянно присъства в работата на семинара, това не бива да се приема просто като отговор на отговора на професор Митерауер по повод критиката, която си позволих. Беше нормално именно форумът "Зимни балкански срещи" да роди дискусия за семейството, доколкото етноложкият и историко-антропологичният поглед към Балканите с годините се изявиха като водещи. Наред с това, една дискусия винаги е за предпочтитане пред безапелационните съгласия и безкритични одобрения на дадена научна теория и на съответните подходи и твърдения, особено когато зад нея стои авторитет, какъвто безспорно е професор Митерауер. Тя има своите антропологични измерения, защото е родена от срещата с другия. В нея двете спорещи страни се оглеждат, оразличават се, опознават се, постигат известни съгласия или отстояват несъгласията си и така изявяват своята идентичност. В този смисъл научният спор не е и не може да бъде поставян в рамките "победа - поражение". Иначе най-напред не би бил научен.

На всеки, запознат с дискусията, е направило впечатление, че М. Митерауер е извел в подзаглавието на отговора си една метафора, натоварена с предполагаемо идеологическо съдържание: "Шенген". Поводът и правото да формулира подзаглавието си по този начин авторът открива в моята статия. Става дума за следния текст: "Не намира обаче основание един факт, забелязан не само от мен, че, съзнателно или не, те

(М. Митерауер и К. Казер - бел. моя) прокарват граница между Балканите и останалата част на Европа. Опасявам се, че и с помощта на теориите може да се гради Шенген, когато те не работят в полза на едно по-адекватно опознаване на другия" (с. 37).

За тази фраза получих основателните критики на мои колеги. Тя действително не е на мястото си, защото намеренията ми с дискусията далеч не са свързани с подбуди от идеологически характер. Писах статията "И стана, та дойде при баща си.." в конкретно време, когато темата "Шенген" за мен като европеец и гражданин на Република България беше важна и травматична. Много българи я изпитаха по унизителните опашки пред посолствата на страните от Европейския съюз и по митниците на страните от Шенгенското споразумение. Това беше и постоянна тема в медиите. В този смисъл повече или по-малко "Шенген" беше най-напред социалнопсихологическа травма за всеки в България. За радост това вече е минал етап от трудния и мъчителен преход на българското общество в стремежа му да стане част от съвременния европейски демократичен свят. Приятно ми е да прочета, че с професор Митерауер имаме еднакви опасения "на общо ниво". Михаел Митерауер пише: "Колкото и да не се съгласявам с Илия Недин на индивидуално ниво, на общо ниво споделям опасенията му. Той има право: Шенген бе изграден и с помощта на теории, на научни теории, включително и на исторически" (Митерауер, 1998, с. 142). В тази насока, мисля, нашата дискусия има поне един полезен резултат. И двамата декларирахме и в писмен вид общините си опасения, свързани с бъдещето и съдбата на Европа, когато теории на изолацията стават повод за разделянето ѝ. Правим това най-малкото с една ясно самоизявена европейска идентичност, въпреки различията ни, не само поради факта, че стоим от двете страни на предполагаемата и проблематична линия "Хайнал". Освен отстояване на собствени позиции от научен характер, дискусията дават повод и за размисли в морален и социален план, в това какви отговорности поема ученият, когато пише и произвежда научни текстове. Всеки пишещ е наясно с факта, че веднъж написан, текстът, от гледна точка на неговите употреби, не принадлежи само на неговия автор, което най-напред предполага са-